

УДК 159.923

КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ОСОБИСТІСНИХ ДИСПОЗИЦІЙ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Іван Баклицький

*Львівський національний університет імені Івана Франка, вул.
Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Подано аналіз компонентної структури установок особистості студентів-психологів. Розглянуто диспозиції особистості як ієрархічно організовану систему із трьох рівнів: вищого, середнього та нижнього. Вищий рівень – *вершина*, до складу якої входять загальна спрямованість інтересів і система ціннісних орієнтацій, як продукт впливу загальних соціальних умов; середній рівень складають: система узагальнених соціальних установок на різні соціальні об'єкти і ситуації; а нижній – ситуативні соціальні установки як готовність до оцінки і дії в конкретних (мікросоціальних) умовах діяльності, що забезпечує адаптацію особистості до нестабільних умов діяльності, які змінюються при збереженні стійкої цілісності її вищих генеральних диспозицій.

Подано результати дослідження етноцентричних установок студентів, що виявляються у типових особливостях поведінки під час контактів різних національних груп.

Встановлено, що міжнаціональна взаємодія детермінується ізоляційною, дискримінаційною або інтеграційною стратегіями побудови міжнаціональних відносин.

Ключові слова: мотивація, мотив, система ціннісних орієнтацій особистості, установка, етноцентрична установка.

Проблема мотивації й особистісних установок – одна з найважливіших у психології. Мотиви й особистісні диспозиції становлять ядро особистості. Таким чином, знаючи особливості особистості, можна в значній мірі судити про мотиваційну сферу людини, а вивчаючи мотиваційну сферу, ми досліджуємо й особистість, зокрема особистісні диспозиції.

Особистісні диспозиції (віддавання переваги, нахили, установки, цінності, світогляд, ідеали) беруть участь у формуванні конкретного мотиву. Однак прийняття властивостей особистості за мотив також не вирішує проблеми, тим більше, що чимало особистісних властивостей (диспозицій) є швидше потребами. Стійкі властивості особистості (інтереси й нахили, віддання переваги тому чи іншому мотиву, ідеали, установки і світогляд)

можуть впливати на рішення, які приймає людина, тобто властивості особистості можуть бути включені в основу дій і вчинків людини.

У західній психології стійкі (диспозиційні) і змінні фактори мотивації (М. Мадлен, 1959), стійкі та функціональні змінні (Х. Мюрей, 1938), особистісні й ситуативні детермінанти (Дж. Аткинсон, 1961) розглядають як критерії роз'єднання мотиву і мотивації. Дослідники зазначають, що стійкі характеристики особистості зумовлюють поведінку і діяльність в такій мірі, як і зовнішні стимули.

В сучасній психологічній літературі (Агеев, 1990; Андреева, 1989; Бодальов, 1982; Стефаненко, 1987, 1989; Шихірев, 1976; Ядов, 1983 та ін.) неоднозначно трактують сутність і основні характеристики соціальних стереотипів (етнографічні установки). Розділяючи підхід Стефаненко (1989) під соціальним стереотипом розуміємо спрощений, схематичний образ соціального об'єкта (в нашому випадку українського і польського народів), який характеризується високою мірою узгодженості індивідуальних уявлень. Відомо що, будь-який образ черпається з реальності (А.Леонтьєв, 1983), соціальний стереотип відображає, хай і в дуже спотвореному або ж трансформованому вигляді, об'єктивну реальність: властивості двох взаємодіючих груп, а головне – відношення між ними.

Деякі психологи (К. Платонов, В. Мерлін, М. Магомед-Емінов, Б. Зейгарник) вважають, що в якості мотивів, поряд з психічними станами, можуть виступати і властивості особистості. В. Ядов запропонував диспозиційну концепцію, яка характеризує соціальну поведінку особистості залежно від стану її готовності до відповідного способу дій. Учений розглядає диспозиції особистості як ієрархічно організовану систему, вершиною якої є загальна спрямованість інтересів і система ціннісних орієнтацій як продукт впливу загальних соціальних умов, середні рівні – система узагальнених соціальних установок на різні соціальні об'єкти і ситуації, а нижній – ситуативні соціальні установки як готовність до оцінки і дії в конкретних (мікросоціальних) умовах діяльності і забезпечує адаптацію особистості до нестабільних умов діяльності, які змінюються при збереженні стійкої цілісності її вищих генеральних диспозицій. Роль провідної диспозиції бере на себе та, яка найповніше відповідає цим умовам і меті діяльності.

Вивчення особистісних диспозицій особистості – важливе завдання психологічної науки.

Результати дослідження можна використати в практичних заходах нашого регіону, які стосується міжнаціональних відносин.

Групу досліджуваних склали студенти-психологи ЛНУ ім. Івана Франка I, II, III, IV курсу стаціонарної і заочної форми навчання. Обсяг вибірки – 80 чоловік.

Предметом дослідження були міжнаціональні стосунки. Суб'єктивно ці стосунки мають когнітивно-емоційний компонент, а об'єктивно – виявляються у типових для національних груп особливостях поведінки.

У дослідженні використано анкету, яка містить питання закритого і відкритого типів, а також інтервальні шкали. Запитання анкети виявляють міркування, установки і поведінкові характеристики міжнаціональних контактів. Крім того, використано методики на виявлення ціннісних орієнтацій Бубнової, смисложиттєвих відносин Д.Леонтьєва, рівня домагань Гербочевського, шістнадцяти особистісних факторів Р. Кеттела, методику семантичного диференціала, тест на рівень самоактуалізації, психобіографічну анкету.

Ми прагнули виявити (вивчити) установки, які відображають готовність респондентів до міжнаціональних контактів, оцінити взаємне емоційне несприйняття поляків і українців у конкретному регіоні.

На першому етапі дослідження були отримані оцінки психологічних властивостей за семибальною шкалою, на підставі яких складено психологічний портрет типового поляка студентами-психологами ЛНУ ім. І.Франка.

На другому етапі для вивчення стереотипів використано модифіковану методику семантичного диференціала. Якості розглядалися як стереотипні, якщо не менше 80% опитаних були згодні з їх наявністю в описуваній групі поляків. Змістовно шкали конструювалися на підставі аналізу психологічної літератури та вищезгаданих портретів.

Для реалізації першого завдання проведено опитування студентів університету, як найбільш поінформованої групи, яка часто вступає в міжнаціональні контакти з поляками. Вісімдесятьом студентам української національності було запропоновано відповісти на конкретне запитання (див. табл. 1).

Таблиця 1

<i>Що ви знаєте про мораль, традиції і звичаї поляків ?</i>	<i>%</i>
Знаю дуже багато	10,1
Знаю частково про окремі аспекти традицій, звичаїв	65,7
Нічого не знаю про вказані особливості	15,2
Разом:	100

Опитування виявило, що нічого про вказані особливості поляків не знають 15,2%, знають частково – 65,6%, знають дуже багато – 10,1%. Ці дані підтверджують припущення про недолік раціональних підстав під час формування загальних стратегій міжнаціональних відносин і конкретних установок.

Стереотипними якостями поляків, на думку студентів, є такі: честолюбний, розумний, подобається оточуючим, холодний, агресивний, чутливий, пасивний, невірніважений.

Отже, на сучасному етапі, коли зростає багатоваріантність суспільного розвитку різних країн, саме зіставлення відмінностей можна вважати найбільш адекватною формою міжгрупового сприймання у процесі взаємодії держав і народів.

Реалізація другого завдання потребувала неординарного методичного підходу.

Найбільш прийнятною у дослідженнях міжгрупових відносин є методика, яка виявляє суб'єктивні оцінки індивідів як членів груп за допомогою оціночних шкал.

Ми використали анкету біполярних профілів, де цифра +3 означає вищу міру вияву вказаної ознаки; -3 – найнижчу міру; цифра +2 означає середню міру вияву вказаної ознаки; цифра +1 означає слабу міру вираженості вказаної ознаки; цифра 0 означає нейтральну позицію, тобто “не знаю”; цифри -1, -2, -3 – дуже слабо виражена діагностика.

Респондентам запропоновано твердження, що описують ставлення до поляків, як національної групи (див. табл. 2).

Таблиця 2

Ставлення до міжнаціональних контактів
українців до поляків

<i>Я нічого не маю проти, щоб представники польської національності</i>	Поляки (%)
проживали у нашому місті	14,5
були моїми сусідами	7,8
були моїми друзями	17,3
були моїми родичами	8,6
були членами моєї сім'ї	37,3
не хочу, щоб вони проживали у нашому місті	1,5

Судження оформлені за принципом кумулятивної шкали, коли кожний наступний варіант відповіді логічно включає в себе всі попередні. Якщо респондент відповів, що він нічого не має проти, щоб поляки були членами його сім'ї, то він не стане заперечувати й інших форм соціального контакту з представниками цієї національності (наприклад, щоб поляки були родичами, друзями, сусідами, проживали в його місті).

Такий принцип побудови оціночної шкали дає змогу респонденту якомога точніше оцінити міру свого неприйняття якоїсь національності, а дослідникам – об'єктивніше аналізувати регіональну ситуацію.

Ми зосередили увагу на вивченні структури взаємозв'язків індивідуально-психологічних властивостей і виявленні тенденцій їх формування.

Нами виділено 49 показників : 13 – психобіографічні, 10 – особистісні диспозиції, 10 – особистісні цінності, 16 – риси особистості.

Для обробки отриманих даних застосовано як графічні, так і аналітичні методи аналізу.

Графічні методи дають можливість наглядно представити основні компоненти або фактори кореляційної структури, які дають змогу виділити впизначальні ознаки структури.

Аналітичні методи – методи факторного аналізу – уточнюють виділені фактори, є засобом їх кількісного вираження, визначають їх місце в загальній кореляційній структурі.

Аналізуючи структуру кореляційної матриці, доцільно користуватися, на нашу думку, комплексом графічних і аналітичних прийомів. Доповнюючи один одного, вони дозволяють більш повно представити цю структуру.

Розглянемо структуру взаємозв'язків індивідуально-психологічних показників та її вплив на особистісні диспозиції студентів.

Кореляційна матриця показує, що загальне число отриманих значимих коефіцієнтів – 17, з них не нижче 1%-го рівня значимості – 8.

Для аналізу кореляційної матриці був застосований графічний прийом – метод кореляційних плеяд.

Розглянемо взаємозв'язки психологічних функцій на кореляційному рівні $r \geq 0,5$ (5% рівень значимості). На цьому рівні всі показники зв'язані між собою в загальній кореляційній плеяді. При підвищенні кореляційного рівня до $r \geq 0,6$ (див. рис. 1), від загальної кореляційної плеяди відділяється п'ять окремих, не зв'язаних між собою компонентів.

На вищому кореляційному рівні ($r \geq 0,7$) залишається дванадцять показників: незалежність від зовнішніх впливів і особистісні цінності мають по два зв'язки, решта – по одному.

Більш детальний аналіз виявлених комплексів показників у структурі зв'язків можна здійснити за допомогою факторного аналізу (див. табл. 3).

Виявлені п'ять факторів інтерпретовано наступним чином.

Фактор I (33,9%). Значиму вагу на 5%-ному рівні значимості отримали 9 показників. Всі вони мають різну факторну вагу.

Найбільшу питому вагу має показник дезадаптації особистості (A_{41}), який характеризує нездатність особистості корегувати програму діяльності відповідно до вимог ситуації, правильно побудувати систему взаємовідносин.

Показники хвороб і органічних порушень, депресії, тривоги, емоційної напруги, ворожість, агресія, навколишні умови середовища, як

головні компоненти цього фактора, характеризують схильність опитуваних відчувати стурбованість у різних життєвих ситуаціях.

Інтерпретуючи фактор, слід виходити з труднощів студентів під час встановлення міжособових контактів. Це дає підставу назвати його фактором “психічної дезадаптації”, яка зумовлена несприятливими для конкретної особистості умовами середовища.

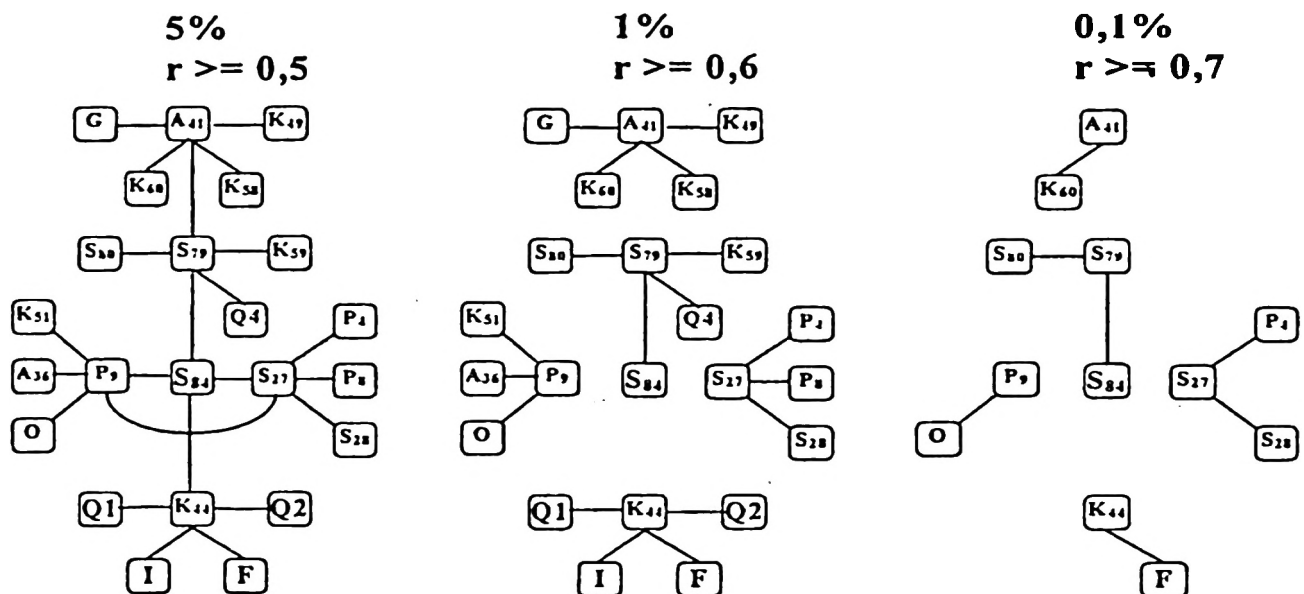

Рис.1. Розпад кореляційної плеяди на самотійні компоненти

Фактор II (18,9%). Значимі ваги отримали властивості, які піддаються зовнішнім впливам, зокрема пізнавальні потреби, самоповага, ціннісні орієнтації, фізичні дефекти. З огляду на показники цей фактор інтерпретовано як “фактор зовнішніх впливів” на активність особистості.

Фактор III (15,2 %), який враховує максимум дисперсії після двох перших. Це ведучі характеристики, життєві цілі, стан здоров’я опитуваного. Оскільки значима вага у цьому факторі є показником, який пов’язаний з базовими потребами і мотивами, які суттєво впливають на поведінку людини, є підстави інтерпретувати цей фактор “як мотиваційний фактор особистості”.

Фактор IV (2,6 % дисперсії). У цей фактор зі значними вагами увійшло вісім показників. Його ведучими характеристиками є стриманість – експресивність, підлеглість – домінантність, практичність – розвинута уява, прямолінійність – дипломатичність, консерватизм – радикалізм, конформізм – нонконформізм, сенситивність до себе. Оскільки в структуру фактора увійшли показники, які впливають на комунікативність особистості, його можна інтерпретувати як “комунікативна сфера особистості”.

Таблиця 3

Факторний аналіз (Варімакс)

Фактори					
Показники	FI 33,9%	FII 18,9%	FIII 15,2%	FIV 2,61%	FV 1,18 %
Коефіцієнт дезадаптації	,82				
Здоровий спосіб життя	,77				
Ворожість до дорослих	,76				
Хвороби і органічні порушення	,74				
Тривожність	,73				
Емоційна напруга	,73				
Депресія	,69				
Прийняття агресії	,66				
Несприятливі умови середовища	,62				
Наявність позасімейних впливів		,80			
Незалежність від зовнішніх впливів		,78			
Пізнавальні потреби		,74			
Самоповага		,72			
Ціннісні орієнтації		,70			
Фізичні дефекти		,65			
Цінності			,77		
Життєві цілі			,72		
Умови та організація діяльності			,71		
Життєздатність організму			,69		
Стан здоров'я			,62		
Недовіра до нових людей				,77	
Стриманість-Експресивність				,66	
Підкореність - Домінантність				,65	
Практичність-Розвинута уява				,64	
Консерватизм-Радикалізм				,64	
Конформізм-Нонконформізм				,64	
Сенситивність до себе				,63	
Прямолінійність-дипломатичність				,61	
Відпочинок, дозвілля					,79
Наявність далекої мети					,67
Фізичний розвиток					,64
Відсутність спадкових хвороб					,64
Vp	7,83	4,37	3,51	4,60	2,73

Фактор V (1,8 %) є комбінацією таких особистісних властивостей: наявність далекої мети, фізичний розвиток, відсутність спадкових хвороб, активний відпочинок та дозвілля. Ці характеристики позитивно впливають на активність особистості, що дає змогу інтерпретувати цей фактор як “активний спосіб життя”.

Всі ці фактори свідчать не стільки про суттєві відмінності, скільки про внутрішню диференціацію у цій вибірці обстежуваних. Студенти мають яскраво виражені індивідуально-психологічні особливості, що впливають на формування особистісних диспозицій.

Аналіз факторів дає змогу констатувати : 1) всі виділені характеристики суттєво впливають на формування відповідної структури особистісних диспозицій, оскільки їх показники увійшли значимими факторними вагами у фактори, які виділились; 2) визначальними в структурі диспозицій особистості є індивідуально психологічні властивості студента, які й обумовлюють цю структуру; 3) другою по стійкості та властивості є група показників, які характеризують культурний рівень студента і міру його інформованості щодо інших етнічних груп; 4) недостатньо вираженими, нестійкими в компонентній структурі особистісних диспозицій є показники, які відображають соціальну дистанцію при реальних контактах з іншою етнічною групою.

Міжнаціональна взаємодія може бути детермінована ізоляційною, дискримінаційною або інтеграційною стратегіями побудови міжнаціональних відносин.

Готовність встановлювати міжнаціональні контакти з різною мірою взаємопроникнення може бути диференційована за очікуваною мірою соціальної дистанції. Зменшення соціальної дистанції у реальних контактах між українськими та польськими студентами (поляками загалом) сприятиме зниженню емоційного неприйняття поляків як етнічної групи.

**COMPONENT STRUCTURE OF PERSONAL DISPOSITIONS OF
STUDENTS-PSYCHOLOGISTS****Ivan Baklyts'kyj***Ivan Franko National University of Lviv Universytetska St., 1
79000 Lviv Ukraine filos@franko.lviv.ua*

The article is devoted to the analysis of the component structure of settings of a personality of students-psychologists. The author considers the disposition of the personality as a system which consists of three levels: the highest, medium and lower. The highest level – top, consists of common interests and values as a product of influence of different social environment; medium level contains the system of certain social relations, social objects and situations; lower level refers to the situational social relations according to the actions in certain microsocial circumstances of behaviour of a personality.

It was investigated that international interaction is determined by the isolated, discriminative or integrating strategies of development of international relations.

Key words: motivation, the system of values of a personality, relation, ethnocentric relation.

Стаття надійшла до редколегії 09.2001

Прийнята до друку 15.10.2001